موضوع جعل و تزویر

دکتر عباس منصورآبادی *

دکتر محمد جواد فتحی **

چکیده

یکی از اجزا رکن مادی هر جرمی، موضوع و متعلق جرم است؛ چیزی که رفتار و عملیات مجرمانه بر روی آن واقع می‌شود. موضوع جعل و تزویر، وسایل و چیزهایی است که از آنها در روابط و موقعیت‌های گوناگون حقوقی برای بیان و اعلام اراده استفاده می‌شود. سند و نوشته، نمونه شایع وسیله بیان اراده است که در مقررات مربوط به جعل و تزویر به آن تصریح شده است ولی وسیله بیان اراده منحصر به آنها نیست. هر چیزی که برای این منظور قابل استفاده باشد و ارزش و اعتباری همانند سند و نوشته داشته باشد، هر چند سند و نوشته بر آن قابل اطلاق نباشد، موضوع جرم مزبور قرار می‌گیرد؛ اعم از آنکه در قانون به آن تصریح شده باشد یا نه. تصریح قانون‌گذار به سند، نوشته، مهر، تمبر، علامت و منگنه جنبه تمثلی دارد. هر یک از چیزهای یاد شده، به طور مطلق موضوع جعل و تزویر قرار نمی‌گیرد؛ بلکه به شرط آنکه همانند یک سند، نوشته و مهر اصیل و واقعی کاربرد داشته باشد، موضوع جرم مزبور واقع می‌شود. سند و نوشته، هم از جهت صورت و ظاهر، و هم از جهت محتوا و ماهیت باید به مثابه یک سند و نوشته واقعی و اصیل باشد.

---

* استادیار دانشگاه تهران.

** استادیار دانشگاه تهران.

ساختن نوشته‌های دروغین که از حیث ظاهر و یا از جهت ماهیت در روابط و موقعیت‌های حقوقی کاربرد ندارد و به آنها ترتیب اثر داده نمی‌شود، جعل و تزویر نیست.

کلید واژگان

جعل و تزویر، رکن مادی، موضوع جرم، سند، مهر.

مقدمه

قانون‌گذار با وضع مقررات جزایی مربوط به جعل و تزویر، در مقام حمایت هر چه بیشتر از اسناد و اشیای مشابه آنها برآمده است.[۱] از این رو جعل و تزویر در صورتی محقق می‌شود که عملیات خاصی، به عنوان رفتار مجرمانه، بر روی سند، نوشته و اشیای مشابه آنها صورت پذیرد. به این اعتبار که رفتار مجرمانه بر روی چنین اشیایی صورت می‌پذیرد، این اشیا موضوع، محور و یا محل جرم مزبور خوانده می‌شود. به عبارت دیگر، موضوع و یا محل جعل و تزویر، هر چیزی است که ارتکاب رفتار مجرمانه بر روی آن امکان‌پذیر باشد. قانون‌گذار در ماده **۵۲۳** ق. م. ا از « نوشته »، « سند »، « مهر » و « امضا » نام برده است و در مواد **۵۲۵**، **۵۲۸**، **۵۲۹** و **۵۳۰** همان قانون، علاوه بر اینها، به « تمبر »، « علامت » و « منگنه » اشاره کرده است.[۲] نوشته، طیف گسترده‌ای از مکتوبات را شامل می‌شود؛ از جمله: مجله، نشریه، رونوشت و کپی اسناد، اسناد یک جانبه، اسناد صوری، تصدیق نامه، گواهی خلاف واقع، استشهادیه و غیره. همه این‌ها در عرف، نوشته به شمار می‌آید و ممکن است مفاد و محتوای آنها برخلاف واقعیت تنظیم شده باشد. در حال حاضر بسیاری از اسناد و نوشته‌ها در حافظه رایانه‌ها نگهداری و به عنوان اسناد دیجیتالی و الکترونیکی مبادله و ثبت

---

۱. در جرم‌انگاری جعل و تزویر، حمایت از اسناد و نوشته‌ها، به عنوان یک ارزش و امتیاز اجتماعی خاص، به‌طور مستقیم و بلا واسطه مد نظر قانون‌گذار است و حمایت از روابط و موقعیت‌های حقوقی که اسناد و نوشته‌ها حاکی از آنها می‌باشد، به‌طور غیر مستقیم و با واسطه مورد توجه قانون‌گذار است. ارتکاب جعل و تزویر علاوه بر ایجاد اختلال در روابط و موقعیت‌های حقوقی، زمینه ارتکاب جرائم خطرناکی همانند کلاهبرداری، رهایی مجرمین حرفه‌ای از تعقیب جزایی، سوءاستفاده و جرائمی از این قبیل را فراهم می‌آورد. این نیز یکی از جهاتی است که جرم‌انگاری جعل و تزویر را موجب می‌شود.

۲. در این مقاله منظور از علامت اختصاری (ق. م. ا)، قانون مجازات اسلامی مصوب سال‌های ۱۳۷۰ و ۱۳۷۵ است.

و ضبط می‌شود و ممکن است مورد تحریف و تغییر قرار گیرد. از این رو تعیین حد و مرز موضوع جرم یاد شده ضرورت پیدا می‌کند و باید معلوم شود چه چیزهایی و در چه مواردی موضوع جعل و تزویر قرار می‌گیرد.

در پاسخ به این پرسش، فرضیهٔ قابل طرح از این قرار است: هر نوع وسیله بیان اراده که کاربرد و اثر حقوقی داشته باشد، موضوع جعل و تزویر قرار می‌گیرد.

در این راستا، مطالب مورد نظر را در دو مبحث مورد بررسی قرار می‌دهیم: مفهوم سند، نوشته و اشیای مشابه آنها (مبحث نخست) و شرایط سند، نوشته و اشیای مشابه آنها (مبحث دوم).

مبحث نخست: مفهوم سند، نوشته و اشیای مشابه آنها

همان‌طور که اشاره شد قانون‌گذار در مواد قانونی مربوط به جعل و تزویر به مصادیق شایع بیان اراده از قبیل «نوشته»، «سند»، «مهر»، «امضا»، « تمبر»، «علامت» و «منگنه» تصریح کرده است. هر یک از اشیای یادشده، از لحاظ لغوی، عرفی و اصطلاحی، معنا و مفهوم خاصی دارد و کاربرد و اثر حقوقی ویژه‌ای نیز برای آنها وجود دارد. بنابراین لازم است مفهوم و حد و مرز اشیای مزبور را معلوم و مشخص نماییم. برای این منظور، مطالب این مبحث را در دو بند می‌آوریم: مفهوم نوشته و سند (بند نخست) و مفهوم اشیای مشابه سند و نوشته (بند دوم).

بند نخست: مفهوم نوشته و سند

از منظر حقوق مدنی، ایجاد و زوال موقعیت‌های حقوقی و اعمال و روابط حقوقی به بیان اراده و اعلام قصد و رضا وابسته است. در گذشته، اعلام و بیان اراده در بیشتر موارد به صورت مستقیم و شفاهی صورت می‌پذیرفت ولی در حال حاضر، در سطح گسترده‌ای از

وسایلی همانند سند و نوشته برای این منظور استفاده می‌شود.[۳] به همین خاطر، در جهت برقراری روابط حقوقی، اثبات و تثبیت موقعیت‌های حقوقی، حل و فصل اختلافات و استفاده از حقوق و امتیازات گوناگون فردی و اجتماعی، اسناد و نوشتجات نقش مهم و اساسی را در دنیای امروز ایفا می‌کند. بر همین اساس امروزه کمتر رابطه و موقعیت حقوقی وجود دارد که به سند و نوشته وابسته نباشد. مبنای جرم‌انگاری جعل و تزویر نیز در همین امر نهفته است که نظم حقوقی در سطوح مختلف به وسیله سند و نوشته برقرار می‌شود و در صورتی که اقداماتی بر روی اسناد و نوشته‌ها انجام شود که منجر به بی اعتباری آنها گردد، به نظم حقوقی خدشه و لطمه وارد خواهد شد. از این رو، در جهت حمایت از موقعیت‌های گوناگون حقوقی، قانون‌گذار ساختن و یا مخدوش کردن سند و نوشته و اشیای مشابه با آنها را جرم و قابل مجازات دانسته است. حال باید معلوم شود منظور از نوشته و سند در این باب چیست.

نوشته، عبارت است از ترکیبی از حروف، کلمات، ارقام، اعداد، علائم و نشانه‌ها در کنار یکدیگر که بیان‌گر مقصود و منظوری باشد. به عبارت دیگر، متن یا تصویری که حاکی از اراده و منعکس‌کننده قصد و نیت یک شخص باشد، نوشته خوانده می‌شود. متن و مکتوبی که دارای این ویژگی باشد، نوشته محسوب می‌شود و چیزی که این متن و مکتوب بر روی آن منعکس شده است و نیز وسیله‌ای که این متن و تصویر با آن تحریر و تنظیم شده است، موضوعیت ندارد. نوشته شامل هر متن و مکتوبی می‌شود، خواه متن و

۳. با فراگیر شدن استفاده از رایانه و نرم افزارهای رایانه‌ای در عرصه‌های مختلف زندگی، حافظه رایانه‌ها و نرم افزارها جایگزین سند و نوشته سنتی می‌شود و در سطح گسترده‌ای برای بیان و اعلام اراده از رایانه استفاده خواهد شد. از این رو، این سؤال مطرح می‌شود که آیا حافظه رایانه و نرم افزار، موضوع جعل و تزویر قرار می‌گیرد؟ در ادامه آن را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

مکتوب مورد نظر با قلم، خودکار، ماشین تحریر و کامپیوتر، تحریر و نوشته شده باشد و خواه با استفاده از مهر و یا هر وسیله چاپی دیگری تدوین و تنظیم شده باشد. لاشه و جسم این متن و مکتوب، ممکن است کاغذ باشد و یا پوست، سنگ و اشیایی از این قبیل باشد. بنابراین، نوشته دارای مفهوم عامی است که سند و سایر اشیای برشمرده شده در بالا را شامل می‌شود و این از مصادیق ذکر عام قبل از خاص است.[۴] بنابر این نوشته مجموعه‌ای از کلمات، حروف و علائم است و شامل عکس، فیلم، اسلاید، نقشه، تابلو نقاشی و مانند آنها نمی‌شود. زیرا، هرچند این اشیا به طور معمول در بردارندهٔ معنایی است و در پاره‌ای از موارد ممکن است از نظر حقوقی قابل استناد باشد، ولی سند و نوشته در معنای اصطلاحی که در این باب مورد حمایت قانون‌گذار قرار گرفته است، نمی‌باشد. علاوه بر این، نوشته، اثری است که در نتیجه یک عمل و رفتار انسانی ایجاد می‌شود و آثاری که به صورت طبیعی و در نتیجه عوامل قهری و غیر انسانی به وجود می‌آید، حتی اگر در بردارنده معنا و مفهوم خاصی باشد، نوشته به شمار نمی‌آید.[۵]

شایان ذکر است که در اینجا نوشته با همین مفهوم عام و گسترده، مورد توجه قانون‌گذار است ولی نوشته به صورت مطلق موضوع جعل و تزویر قرار نمی‌گیرد. چرا که در ادامه خواهیم گفت که شرط عمده و اساسی نوشته این است که دارای سندیت و ارزش حقوقی باشد و با این وصف، هر نوشته و مکتوبی، موضوع جعل و تزویر قرار نمی‌گیرد،

۴. محمود نجیب حسنی، (۱۹۹۲)، شرح قانون العقوبات (القسم الخاص)، قاهره، دارالنهضه العربیه، ص ۲۴۶. محمد سلیمان پور، (۱۳۵۷)، جعل اسناد در حقوق ایران و از نظر حقوق تطبیقی، چ سوم، تهران، گنج دانش، ص ۳۰. فرید الزغبی، (۱۹۹۵)، الموسوعه الجزائیه، چ سوم، بیروت، دار صادر، ص ۸۵

۵. مأمون محمدسلامه، (۱۹۸۸)، قانون العقوبات (القسم الخاص)، (بی چا)، قاهره، دارالفکر العربی، ص ۴۰۸. عبدالملک جندی، (بی تا)، الموسوعه الجنائیه، (بی چا)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ج ۲، ص ۳۶۳,

بلکه نوشته‌ای موضوع جرم یادشده قرار می‌گیرد که از ارزش حقوقی ویژه‌ای برخوردار باشد.

بر خلاف نوشته، **سند** دارای تعریف قانونی است و قانون‌گذار در قانون مدنی تعریف و اقسام سند را بیان کرده است. به موجب ماده **۱۲۸۴** قانون یادشده: «سند عبارت است از هر نوشته‌ای که در مقام دعوا یا دفاع قابل استناد باشد» و به موجب ماده **۱۲۸۶** همان قانون: «سند بر دو نوع است: رسمی و عادی». در ماده **۱۲۸۷** قانون مزبور سند رسمی به این صورت تعریف شده است: «اسنادی که در اداره ثبت اسناد و املاک و یا دفاتر اسناد رسمی یا در نزد سایر مأمورین رسمی، در حدود صلاحیت آنها و بر طبق مقررات قانونی، تظیم شده باشند، رسمی است» و به موجب ماده **۱۲۸۹** قانون یاد شده: «غیر از اسناد مذکوره در ماده **۱۲۸۷**، سایر اسناد عادی است».[۶]

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، از یک سو، «نوشته» از اجزا و شرایط سند است، و از سوی دیگر، نوشته در صورتی موضوع جعل و تزویر قرار می‌گیرد که «سندیت» داشته باشد. از این رو، این پرسش مطرح می‌شود که چه نسبتی بین سند و نوشته است؟ آیا هر دو دارای یک معنا و مفهوم است و یا معنا و مصادیق مختلفی از آنها اراده می‌شود؟ با توجه به آنچه در مورد مفهوم دو واژه یادشده گفته شد، مفهوم سند اخص از نوشته است؛ به این ترتیب که هر سندی، نوشته است ولی هر نوشته‌ای سند نیست و از این حیث نسبت بین آنها

۶. شایان ذکر است که تعریف و تقسیم‌بندی سند به ترتیب فوق، قابل ایراد است، زیرا در اینجا در تعریف سند تنها به کاربرد آن در مراجع قضایی توجه شده است؛ در حالی که اسناد کاربردهای بسیار زیادی دارد که یکی از آنها مورد استناد قرار گرفتن نزد مراجع قضایی است. در تقسیم‌بندی آن نیز تنها معیار تنظیم کننده مورد توجه قرار گرفته است؛ حال آنکه معیارهای گوناگونی برای تقسیم‌بندی سند وجود دارد، به عنوان مثال به اعتبار قابلیت افشا اسناد به اسناد عادی و اسناد طبقه‌بندی شده قابل تقسیم است و یا به اعتبار قابلیت اجرا به اسناد لازم الاجرا و غیر لازم الاجرا تقسیم می‌شود.

عموم و خصوص مطلق است. بعضی بر این باورند که نوشته ممکن است یک سند اصیل یا یک سند اتفاقی باشد؛ سند اصیل نوشته‌ای است که برای به‌کار رفتن به عنوان مدرک نسبت به امر معینی تنظیم و تهیه شده باشد مانند یک وصیتنامه، یک قرارداد و اسنادی از این قبیل، ولی نوشته‌ای که ممکن است موضوع جرم جعل و تزویر قرار گیرد از ابتدا برای به‌کار رفتن به عنوان مدرک و سند تنظیم نشده است و به طور اتفاقی سندیت پیدا می‌کند. به عبارت دیگر، سند، نوشته‌ای است که در ارتباط با یک امر حقوقی تنظیم و تدوین شده باشد و به صورت ذاتی واجد ارزش و اثر حقوقی باشد، ولی در اینجا منظور از نوشته، متنی است که بدون قصد خاص و راجع به امری خارج از روابط حقوقی تدوین و تنظیم شده باشد و بر حسب اتفاق و به صورت عرضی نسبت به موضوع معینی قابلیت استناد پیدا کند؛ مانند نامه‌ای که شخصی برای دوستش می‌نویسد و در آن از اینکه ادای دین او را به تاخیر انداخته است، پوزش خواهی می‌کند و همین نامه نزد مرجع قضایی مستند دعوا قرار می‌گیرد.[۷] علاوه بر این، از لحاظ ادبی و لفظی نیز وجود لفظ «یا» بین دو واژه نوشته و سند در ماده ۵۲۳ ق. م. ا. دلالت بر تفاوت مفهوم و مصادیق این دو واژه با یکدیگر دارد. شایان ذکر است که روزنامه، مجله، کتاب و امثال آنها از مصادیق نوشته‌اند و به طور اتفاقی ممکن است موضوع جعل و تزویر قرار گیرند.

بند دوم: اشیای مشابه سند و نوشته

منظور از اشیای مشابه سند و نوشته، اشیایی است که در عرف سند و نوشته محسوب نمی‌شود، ولی ارزش و اعتباری همانند سند و نوشته دارد و به نوبه خود دارای ارزش

۷. محمد، سلیمان پور؛ پیشین، ص ۳۴.

حقوقی ویژه‌ای است و برای بیان و نشان دادن یک موقعیت و یا امر حقوقی به‌کار برده می‌شود. قانون‌گذار از اشیای خاصی نام برده است که این اشیا را نمی‌توان حصری دانست. زیرا با توجه به مبنای قانون‌گذاری در این باب و شرایطی که برای سند و نوشته بیان خواهیم کرد، معلوم می‌شود که هدف غایی قانون‌گذار تثبیت موقعیت‌ها و روابط حقوقی بوده است و اشیایی که در پیوند با این موقعیت‌ها و روابط مورد استفاده قرار گرفته است، موضوعیت ندارد. همان طور که اشاره شد در دنیای امروز، به تدریج نوشته و سند سنتی جای خود را به حافظه رایانه می‌دهد و این پدیده نقشی همانند سند در ایجاد و زوال موقعیت‌های حقوقی ایفا می‌کند. از این رو، در این بند ابتدا مفهوم اشیایی که قانون‌گذار به آنها تصریح کرده است را بیان می‌کنیم و در ادامه قابلیت حافظه رایانه و ابزارها و وسایل محاسبه به عنوان موضوع جعل و تزویر را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

مهر[۸]: آلت فلزی، پلاستیکی و یا ژلاتینی است که به‌طور معمول روی آن اسم شخص یا مؤسسه یا تصویر و یا علامت خاصی را حک و نقش می‌کنند و از آن به جای امضا یا مکمل امضا و در جهت اعتبار بخشیدن به اسناد و نوشته‌ها استفاده می‌شود.[۹] از آنجا که مهر چنین نقش مهمی را در روابط حقوقی ایفا می‌کند و در بسیاری از موارد ارتکاب جعل و تزویر در نوشته و سند به وجود مهر وابسته است، قانون‌گذار ساختن مهر را به تنهایی به منزله ساختن سند به شمار آورده است و آن را به عنوان مصداقی از جعل و تزویر قابل

۸. مهر، آلتی از فلز، سنگ، عقیق، لاستیک و جز آنها است که بر آن نام و عنوان کسی یا بنگاهی را وارون کنده باشند و چون بر آن مرکب و جوهر مالند و آنگاه بر کاغذ فشار دهند، نام و نقش مذکور بر آن ثبت شود. محمد معین، (۱۳۵۷)، فرهنگ معین، چ هفتم، تهران، امیر کبیر، ج ۵، ص ۴۴۶۲. علی اکبر دهخدا، (۱۳۷۳)، لغت نامه، چ دوم، تهران، دانشگاه تهران، ج ۱۸، ص ۱۹۳۳۸ .

۹. محمد، سلیمان پور؛ پیشین، ص ۵۳.

مجازات اعلام کرده است. شاید بتوان گفت مهر، مهم‌ترین وسیله اعلام اراده است و به ویژه در ارتباط با اسناد رسمی از یک ارزش فوق‌العاده برخوردار است؛ چرا که بیشتر بلکه تمامی اسناد رسمی با وجود مهری که بر روی آنها نقش می‌شود، دارای اعتبار است. گذشته از این، با توجه به مفهوم نوشته، مهر به نوبه خود مصداق خاصی از نوشته به شمار می‌آید و از این حیث نیز می‌تواند موضوع جعل و تزویر قرار گیرد؛ اگر چه وقتی بر روی سند به‌کار برده می‌شود، جزئی از یک سند و نوشته را تشکیل می‌دهد.[۱۰]

منگنه: آلتی فلزی است که چیزی را در میان یا زیر آن گذارند و تحت فشار قرار دهند.[۱۱] در این جا منظور از منگنه قسم خاصی از مهر است که استفاده از آن همانند ماشین دوخت فلزی است و برای نقش کردن آن باید کاغذ یا شئی مورد نظر در میان آن قرار داده شود و بر روی آن فشار وارد شود؛ همچون مهر دفاتر اسناد رسمی و مهری که علامت خاصی برای تعیین عیار طلا و نقره و یا ارزش و اعتبار یک چیز بر روی آن حک شده باشد و به منظور اعتبار بخشیدن به سند و اعلام میزان ارزش طلا و نقره و یا شئی مورد نظر از آن استفاده می‌شود.[۱۲]

تمبر[۱۳]**:** واژه‌ای فرانسوی است و بر کاغذ کوچک چهارگوشی اطلاق می‌شود که بر آن نشان پستخانه چاپ می‌شود و در پستخانه بر پاکت و غیر آن چسبانده می‌شود که نشان ادای کرایه پست است. و نیز در ادارات دولت نشان ادای حق دولت است که بر کاغذها چسبانده می‌شود.[۱۴] تمبر سندی است که دارای ارزش مالی خاصی است و از این حیث

۱۰. محمود، نجیب حسنی؛ پیشین، ص ۱۹۷.

۱۱. محمد، معین؛ پیشین، ج ۵، ص ۴۴۰۸. علی اکبر، دهخدا؛ پیشین، ج ۱۸، ص ۱۹۱۷۴.

۱۲. ضیاء الدین، پیمانی؛ (۱۳۸۰)؛ جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی، چ پنجم، تهران، میزان، ص ۱۳۲.

13. Timbre.

۱۴. محمد معین، پیشین، ج ۲، ص ۱۱۳۹. علی اکبر دهخدا، پیشین، ج ۴، ص ۶۱۰۳.

نوعی اوراق بهادار است که در عرف اداری – مالی قابل خرید و فروش می‌باشد و در بیشتر موارد برای پرداخت حقوق و عوارض دولتی از آن استفاده می‌شود.[۱۵]

بلیط‌ای اتوبوس واحد[۱۶] و کوپن‌های کالاهایی که به‌طور خاص عرضه می‌شود نیز نوعی اوراق بهادار است و ساختن آنها جعل و تزویر است.[۱۷]

علامت: نشان و مشخصه‌ای است که به وسیله آن یک مؤسسه، سازمان و نهاد، اعم از دولتی یا غیر دولتی، و یک شئی خاص قابل شناسایی است. چنین نشان و مشخصه‌ای مبین اعتبار و موقعیت حقوقی یک مؤسسه و یا یک کالا است همانند آرم و نشانه یک شرکت دولتی، یک شرکت خصوصی، یک اختراع ثبت‌شده، علامت استاندارد و علامت‌های دیگری از این قبیل.[۱۸]

---

۱۵. به موجب ماده ۱۹ قانون تشکیل پست جمهوری اسلامی ایران: «هر کس تمبر یا پاکت پستی یا تصویر تمبر یا کوپن رسمی یا علامت نقش تمبر و به طور کلی هر گونه اوراق و علائمی که چاپ و فروش آن در انحصار دولت و شرکت است، به هر کیفیت بالمباشره یا مع‌الواسطه جعل کند یا با علم به جعل مورد استفاده قرار دهد یا داخل کشور نماید، جاعل اوراق بهادار دولتی محسوب و علاوه بر جبران خسارات وارده با توجه به شرایط و امکانات خاطی و مراتب جرم به حبس از یک تا ده سال حبس محکوم خواهد شد».

۱۶. «چاپ بلیط‌های شرکت واحد اتوبوسرانی (ساختن نوشته) که به قصد اضرار به غیر و تقلب صورت می‌گیرد، جعل محسوب و چنانچه عالما عامدا اشخاصی بلیط‌های مورد بحث را مورد خرید و فروش قرار دهند، از حیث استفاده از سند مجعول قابل تعقیب می‌باشند» (نظریه ۷/۸۲۴۳ – ۱۳۷۸/۱۲/۹ اداره حقوقی قوه قضاییه).

۱۷. به موجب ماده ۲ قانون منع خرید و فروش کوپن‌های کالاهای اساسی مصوب ۱۳۶۷: «هر کس به جعل کوپن اقدام کند و یا در مدارک و صورت جلسات امحاء و تحویل و تحول، دخل و تصرف نماید، علاوه بر استرداد وجوه حاصله از این اعمال به زندان از ۱ تا ۵ سال و به شلاق از ۱۰ تا ۷۴ ضربه محکوم می‌شود».

۱۸. محمود، نجیب حسنی؛ پیشین، ص ۱۹۸. شایان ذکر است که به موجب تبصره ذیل ماده ۵۲۵ ق. م. ا: «هرکس عمداً و بدون داشتن مستندات و مجوز رسمی داخلی و بین‌المللی و به منظورالقاء شبهه در کیفیت

←

حافظه رایانه: وسیله‌ای الکترونیکی است درون رایانه که می‌توان اطلاعات را درآن ذخیره و بازیابی کرد و در مفهوم گسترده‌تر این واژه به سایر وسایل ذخیره سازی خارجی چون فلش مموری[۱۹]، فلاپی دیسک[۲۰] و دیسک‌های فشرده نیز اطلاق می‌شود. در دنیای امروز، علاوه بر استفاده‌های گوناگون و گسترده‌ای که از رایانه و کامپیوتر در عرصه‌های مختلف می‌شود، در بسیاری از موارد از حافظه و سیستم ارتباطی آن به عنوان یک وسیله بیان و اعلام اراده استفاده می‌شود. از سوی دیگر، امکان سوء استفاده از رایانه و فضای دیجیتال به گونه‌های مختلف امکان پذیر است، از جمله ساختن سند دیجیتالی (الکترونیکی)، دخل و تصرف در اسناد دیجیتالی و رفتارهایی از این قبیل. این رفتارها به نوبه خود می‌تواند از مصادیق جعل و تزویر باشد، منتهی جسم و لاشه سند و نوشته در چنین مواردی فضایی است که در رایانه و یا در فضای دیجیتال برای آن اختصاص داده اند.[۲۱] در یک نظریه مشورتی اداره حقوقی قوه قضاییه چنین آمده است: «آنچه در حافظه و دیسک‌های کامپیوتری ضبط یا به عبارت دیگر نوشته شده است و در مواردی نیز می‌توان آن را عیناً روی صفحه مانیتور نمایان و یا توسط دستگاه چاپگر (پرینتر) روی کاغذ

تولیدات و خدمات از نام و علائم استاندارد ملی یا بین‌المللی استفاده نماید به حداکثر مجازات مقرر در این ماده محکوم خواهدشد ».

19 . Flash Memory.

20 . Floppy Disk.

۲۱. بعضی چنین پنداشته‌اند که ارتکاب جعل در رایانه امکان‌پذیر نیست و این گونه استدلال کرده‌اند که با توجه به لزوم تفسیر مضیق قوانین جزایی، باید نوشته را به قدر متیقن آن، یعنی نوشته مندرج بر روی اوراق کاغذ و نه نوشته‌های موجود بر روی سنگ و چوب و پارچه و مجسمه و برنامه رایانه و پلاک اتومبیل و فرش و نظایر آن نمود (حسین، میر محمد صادقی، (۱۳۸۰)؛ حقوق کیفری اختصاصی (جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی)، چ اول، تهران، نشرمیزان، ص ۲۴۹. علی رضا؛ مصلایی، (۱۳۸۲)؛ جعل و تزویر در حقوق کیفری ایران، (بی چا)، تهران، خط سوم، ص ۸۱.

منعکس نمود از قبیل صورت‌حساب‌های بانکی و یا قبض‌های عوارض نوسازی و آب و برق و تلفن و پاسخ به استعلامات ثبتی و غیره بر فرض که در سند محسوب نمودن آنها تردید داشته باشیم که این خود از نظر حقوقی قابل تأمل و بررسی است، ولی به هرحال و مسلماً در نوشته محسوب نمودن آن تردیدی نیست. چون نوشته تنها منحصر به آنچه دست نویس است، نمی‌باشد؛ بلکه آنچه با ماشین تحریر هم نوشته می‌شود، نوشته محسوب می‌شود. علی هذا باتوجه به مراتب مذکور آنچه در حافظه رایانه ضبط و یا به عبارت دیگر نوشته شده است، حداقل از مصادیق نوشته مذکور در ماده **۵۲۳** ق. م. ا محسوب و نتیجتاً اگر کسی به قصد تقلب و اضرار به غیر به نحوی که در ماده مذکور مقرر است دخل و تصرف در نوشته مذکور بنماید، عمل او از مصادیق جعل و تزویر محسوب می‌شود **».**[۲۲]

شایان ذکر است که از دو جهت رفتارهای ارتکابی در رایانه و فضای دیجیتال را باید به صورت متمایز در نظر گرفت و رژیم حقوقی خاصی برای آن پیش‌بینی کرد: یکی از این جهت که پاره‌ای از رفتارهای ارتکابی در رایانه و فضای دیجیتال، جدید بوده و حکم جزایی آنها در قوانین فعلی وجود ندارد، همانند وارد کردن ویروس به سیستم رایانه‌ای و دیگری از جهت فنی بودن انجام عملیات مجرمانه و مشکلات خاصی که در نتیجه سوء استفاده از رایانه ممکن است، برای جامعه و یا افراد به وجود آید.[۲۳]

---

۲۲. نظریه ۷/۵۲۹۴ – ۱۳۷۸/۱۰/۴ اداره حقوقی قوه قضاییه.

۲۳. به همین خاطر در نظام‌های مختلف حقوقی موضع گیری های چندگانه‌ای در این زمینه به وجود آمده است؛ بعضی از کشورها اعمال مقررات سنتی – لااقل در موارد ارتکاب جعل و تزویر – را کافی می‌دانند و در بعضی از کشورها به دنبال ایجاد یک رژیم حقوقی خاص برای سوء استفاده از رایانه هستند. در ایران، لایحه جرائم رایانه‌ای تهیه و تقدیم مجلس شورای اسلامی شده است ولی تا کنون به تصویب نرسیده است. مهدی، سالاری؛ (۱۳۸۵)؛ حقوق جزای اختصاصی (جعل و تزویر)، چ اول، تهران، بنیاد حقوقی میزان، ص ۲۸۴.

ابزارها و وسایل محاسبه مثل کنتور آب، برق، گاز، تلفن و همانند آنها نیز ممکن است موضوع جعل و تزویر قرار گیرد. این اشیا و پلاک و لوازم شماره‌گذاری شده اتومبیل ارزش و اعتباری همانند سند و نوشته دارد و در صورتی که قانون‌گذار حکم خاصی برای آنها پیش‌بینی نکرده باشد، موضوع جعل و تزویر واقع می‌شود؛ زیرا هر چند که جسم و لاشه‌ای که علائم و ارقام بر روی آنها حک شده است، متفاوت است ولی از جهت دلالت و ارزش و اعتبار همانند سایر اسناد و نوشته‌ها است.[۲۴]

مبحث دوم: شرایط نوشته و سند

در قانون، شرط خاصی برای نوشته، سند و اشیای مشابه آنها در نظر گرفته نشده است، ولی با توجه به مبنای قانون‌گذاری در این باب و عرف و رویه قضایی، سند و نوشته به صور مطلق موضوع جعل و تزویر قرار نمی‌گیرد؛ بلکه دخل و تصرف در نوشته و سند و اشیای مشابه آنها در صورتی جعل و تزویر محسوب می‌شود که مشتمل بر پاره‌ای از شرایط باشد. این شرایط به دو دسته قابل تقسیم است: ۱ - شرایط شکلی و ۲ - شرایط ماهوی. ازاین رو شرایط یادشده را در دو بند مورد بررسی قرار می‌دهیم: شرایط شکلی نوشته و سند (بند نخست) و شرایط ماهوی نوشته و سند (بند دوم).

۲۴. به موجب ماده ۷۲۰ ق. م. ا: « هرکس در ارقام و مشخصات پلاک وسایل نقلیه موتوری زمینی، آبی یا کشاورزی تغییر دهد و یا پلاک وسیله نقلیه موتوری دیگری را به آن الصاق نماید یا برای آن پلاک تقلبی به‌کار برد یا چنین وسایلی را با علم به تغییر و یا تعویض پلاک تقلبی مورد استفاده قرار دهد و همچنین هرکس به نحوی از انحاء در شماره شاسی، موتور یا پلاک وسیله نقلیه موتوری و یا پلاک‌های موتور و شاسی که از طرف کارخانه سازنده حک یا نصب شده بدون تحصیل مجوز از راهنمایی و رانندگی تغییر دهد و آن را از صورت اصلی کارخانه خارج کند به حبس از شش ماه تا یک سال محکوم خواهد شد».

بند نخست: شرایط شکلی نوشته و سند

از لحاظ شکلی، یک سند و نوشته و اشیای مشابه با آنها، زمانی قابل استناد ومنشاء اثر است که ظاهر و صورت آن، به حسب مورد، دارای اجزا و بخش‌های مختلف یک سند باشد. از این وضعیت به عنوان «همانندی» سند و نوشته جعلی و مزور با سند و نوشته اصیل یاد می‌کنیم. از سوی دیگر، در پاره‌ای از موارد، با وجود همانندی یک سند و نوشته جعلی و مزور با سند اصیل نمی‌توان آن را مورد استناد و در نهایت سوءاستفاده قرار داد؛ بلکه باید نوعی مشابهت و یکسانی بین سند و نوشته جعلی و مزور با سند اصیل وجود داشته باشد. این شرط را تحت عنوان «مشابهت» مورد مطالعه قرار می‌دهیم. از این رو، شرایط شکلی سند را در دو قسمت مورد مطالعه قرار می‌دهیم: همانندی سند جعلی و مزور با سند اصیل (نخست) و مشابهت سند جعلی و مزور با سند اصیل (دوم).

نخست: همانندی سند جعلی و مزور با سند اصیل

منظور از همانندی سند جعلی و مزور با سند اصیل، این است که سند و نوشته جعلی و مزور به گونه‌ای تنظیم و تدوین شده باشد که مشتمل بر اجزا و شرایط یک سند اصیل باشد و برای منظوری که تنظیم شده است، قابل استناد و استفاده باشد. به عنوان مثال یک سند تعهد باید مشتمل بر متعهد له، متعهد، موضوع تعهد، زمان و مکان اجرای تعهد و سایر اجزای چنین سندی باشد. یک گواهی‌نامه رانندگی باید دارای نام و نام خانوادگی، شماره، زمان و مکان صدور، عکس ذی‌نفع، مهر، امضا و اجزایی از این قبیل باشد. بدیهی است اگر سند و یا نوشته فاقد اجزای لازم باشد، قابل استناد نیست و وقتی قابل استناد نباشد، اضراری بر آن مترتب نیست و با فقدان این شرط، سایر شرایط مؤثر در پیدایش سند و نوشته مورد نظر در باب جعل و تزویر فراهم نخواهد شد؛ در نتیجه جرم مزبور محقق نمی‌شود. همانندی، به حسب نوع اسناد و نوشته‌ها متفاوت است؛ اسناد رسمی دارای اشکال

خاصی است که باید سند جعلی و مزور با همان شکل خاص تنظیم و تدوین شده باشد تا بتوان اقدام مرتکب را جعل و تزویر به شمار آورد. به عنوان مثال در نظام اداری ایران، شناسنامه و یا گذرنامه مرکب از چند برگ همراه جلد و جدول‌های ویژه‌ای است و یا اسنادی که در دفاتر اسناد رسمی تنظیم می‌شود، فرم‌های خاصی دارد. اسناد و نوشته‌های عادی به دو دسته قابل تقسیم است: دسته‌ای که دارای شکل و فرم خاص است مثل چک، سفته و اسنادی از این قبیل و دسته‌ای دیگر شکل و فرم خاصی را ندارد؛ در مورد دسته اول، جعل و تزویر زمانی محقق می‌شود که چک و یا سفته جعلی دارای فرم چک‌های موجود باشد. در مورد دسته دوم معیارِ همانندی عرفی است؛ یعنی همین اندازه که بتوان از لحاظ عرفی آن را به عنوان یک سند و یا نوشته قابل استناد، مورد استفاده و پذیرش قرار داد، همانندی محقق خواهد شد. به عنوان مثال در صورتی که یک نفر نوشته‌ای را تنظیم کند و مشتمل بر عبارتی باشد مبنی بر فروختن یک ملک و امضایی هم چون امضای صاحب ملک در زیر آن باشد، به عنوان یک قولنامه و یا بیع‌نامه عادی قابلیت استناد را دارد و شرط همانندی در مورد آن مصداق دارد؛ هر چند در بیشتر موارد قولنامه در فرم‌های خاصی و مشتمل بر اجزای گوناگونی تنظیم می‌شود.[۲۵]

دوم: مشابهت سند جعلی و مزور با سند اصیل

علاوه بر همانندی مبنی بر اینکه یک سند مجعول و مزور باید از لحاظ شکل و ظاهر همانند یک سند اصیل و واقعی باشد، در بین حقوق‌دانان و رویه قضایی، مشابهت داشتن

۲۵. مأمون، محمد سلامه؛ پیشین، ص ۴۰۸. فرید، الزغبی؛ پیشین، ص ۱۰۷. عبدالقادر، القهوجی، (۲۰۰۲)؛ قانون العقوبات (القسم الخاص)، چ اول، بیروت، منشورات الحلبی الحقوقیه، ص ۹۹. محمد زکی؛ ابوعامر، (۱۹۹۲)؛ قانون العقوبات (القسم الخاص)، چ دوم، بیروت، الدار الجامعیه، ص ۹۴.

سند جعلی با سند اصیل نیز مورد توجه قرار گرفته است. رویه قضایی در کشور ما موضع‌گیری گوناگونی در این باب داشته است؛ در بعضی از آرا شبیه‌سازی و تقلید، از اجزا و شرایط جعل و تزویر به شمار آمده است[۲۶] و در بعضی از آرا این وضعیت را شرط تحقق جعل و تزویر ندانسته‌اند.[۲۷] حقوق‌دانان نیز دیدگاه گوناگونی در این زمینه دارند که به اختصار آنها را مورد اشاره قرار می‌دهیم.

بعضی از حقوق‌دانان شبیه‌سازی و تقلید را برای تحقق جعل و تزویر لازم نمی‌دانند و این گونه استدلال می‌کنند که در مواد قانونی مربوط به جعل و تزویر به این شرط تصریح نشده است. جعل و تزویر و تقلب در مسکوکات تا اندازهٔ زیادی مشابه یکدیگر است؛ قانون‌گذار در مورد تقلب در مسکوکات به این شرط تصریح کرده است ولی در مورد جعل و تزویر این تصریح وجود ندارد. اگر شبیه سازی برای تحقق جعل و تزویر لازم بود، قانون‌گذار از آن غفلت نمی‌کرد و در قانون به آن تصریح می‌کرد.[۲۸]

---

۲۶. به موجب رأی اصراری ۸۱۱۸-۱۳۱۶/۱/۳۱ هیأت عمومی دیوان عالی کشور: «جعل و تزویر که مطابق ماده ۹۷ قانون مجازات عمومی (ماده ۵۲۳ ق. م. ا در حال حاضر) عبارت است از ساختن نوشته یا سند یا چیز دیگری بر خلاف حقیقت در صورتی محقق می‌شود که در نوشتن نوشته یا سند شبیه‌سازی رعایت شده و مشابهتی موجود باشد به‌طوری که برای اشخاصی که سواد خواندن دارند در بادی نظر اشتباه شود و نوشته عادی که شبیه‌سازی در آن رعایت نشده عنوان ساختن نوشته یا سند بر آن صادق نیست و مشتبه شدن بر اشخاصی که سواد خواندن اوراق و تمیز دادن نوشته شبیه و غیر شبیه را ندارند مناط صدق جعل نوشته نمی‌شود » (شکری، ۱۳۸۲: ۴۳۲).

۲۷. به موجب رأی شماره ۲۹/۱۰۸۴۵ مورخ ۱۳۱۷/۱/۲۱ شعبه ۲ دیوان عالی کشور: « از تعریفی که در ماده ۹۷ قانون مجازات عمومی (ماده ۵۲۳ ق. م. ا در حال حاضر) برای اقسام جعل شده است، لزوم شباهت کامل در امضاء یا خط و مهر استفاده نمی‌شود و همین قدر که نوشته بر خلاف حقیقت به نام کسی به یکی از طرق مذکور در آن ماده ساخته شود و در بادی نظر قابل التباس و موجب احتمال و شبهه گردد، کافی خواهد بود».

۲۸ . مهدی، سالاری؛ پیشین، ص ۱۳۸. عادل، ساریخانی، (۱۳۸۳)؛ جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی، چ نخست، قم، دانشگاه قم، ۳۳۵.

گروه دوم شبیه‌سازی را برای وقوع جعل شرط می‌داند و این گونه استدلال می‌کنند که لفظ «ساختن» در مقررهٔ قانونی مربوطه به وضوح بر این معنا دلالت دارد که مرتکب همان سند و نوشته اصیل را ساخته باشد؛ برای این که عنوان ساختن بر عمل شخص صدق کند لازم است که سند و نوشته ساخته شده با سند اصیل شباهت داشته باشد. در جعل و تزویر فرض بر این است که مرتکب سند و نوشته اصیل را مدل قرار داده و مشابه آن را ساخته است. از این رو در ساختن نوشته یا سند باید شبیه سازی در حدودی که سند ساخته شده به جای سند اصیل به شمار آید، رعایت شود. اگر سندی ساخته شود که هیچ مشابهتی با سند اصیل نداشته باشد، عنوان جعل بر این عمل منطبق نیست.[۲۹]

عده‌ای گفته‌اند که تغییر و تحریف حقیقت در سند و یا نوشته باید به گونه‌ای باشد که باعث ایجاد شبهه و اعتقاد خلاف واقع گردد؛ یعنی در جایگاه خاصی که سند به‌کار برده می‌شود، این شبهه و اعتقاد خلاف واقع را ایجاد کند که سند و نوشته منطبق با واقع است. چرا که اگر سند و نوشته مجعول و مزور فاقد این ویژگی باشد، باعث فقدان شرایط دیگر از جمله شرط قابلیت اضرار می‌شود و در نتیجه جعل و تزویر محقق نمی‌شود.[۳۰]

بعضی از نویسندگان چنین گفته اند «امکان» به اشتباه انداختن یا مشتبه کردن است که اساس و پایه جعل و تزویر را تشکیل می‌دهد و نه شبیه بودن؛ حتی در مورد چیزهای مشهور مانند اسکناس هم ضابطه لازم امکان به اشتباه انداختن است نه شبیه بودن. لیکن در آن موارد، با توجه به مشهور بودن آنها، این دو ضابطه بر یکدیگر منطبق می‌شوند و به عبارت دیگر«امکان به اشتباه انداختن» مستلزم «شبیه بودن» دو مورد اصلی و تقلبی می‌باشد و با عدم

۲۹ . همان. محمد، سلیمان پور؛ پیشین، ۶۴.

۳۰ . صبحی العطار، احمد، (بی تا)؛ جرائم الاعتداء علی المصلحه العامه، (بی چا)، قاهره، الهیئته المصریه العامه للکتاب، ص ۳۸۹.

شباهت امکان به اشتباه انداختن هم منتفی می‌گردد؛ چرا که عموم مردم با ظاهر آن چیزهای معروف آشنا هستند.[۳۱]

شبیه‌سازی و تقلید را باید با لحاظ ارزش و اعتبار اسناد مورد توجه قرار داد. ارزش و اعتبار دسته‌ای از اسناد مطلق است؛ به این معنا که اصولاً قابل خدشه و ایراد نیست. وجود آنها مثبت یک حق یا امتیاز، یا یک رابطه، یا یک واقعه و یا یک موقعیت حقوقی است. اسناد رسمی و پاره‌ای اسناد تجاری از این قبیل است؛ وجود آنها در جهت اثبات امور و روابط حقوقی، موضوعیت دارد. به عبارت دیگر، دلالت آنها تام و غیر قابل خدشه است. این دسته از اسناد به نوبه خود بین آحاد مختلف افراد جامعه معروف و شناخته شده است. کمتر کسی است که از شکل و مفاد و محتوای آنها بی اطلاع باشد. بدون تردید شباهت و شبیه‌سازی یا تقلید در این گونه اسناد برای تحقق جعل و تزویر شرط است. چرا که اگر مشابهت وجود نداشته باشد، قابل استناد نیست و نوشته و سندی که قابل استناد نباشد، فاقد قابلیت اضرار و زیان رساندن است. بنابراین در اینکه مشابهت و شبیه‌سازی در این قبیل اسناد برای تحقق جعل و تزویر لازم و شرط است، نباید تردید کرد.

در مقابل، ارزش و اعتبار دسته‌ای دیگر از اسناد نسبی است؛ یعنی با توجه به شرایط و موقعیت و به ضمیمه امور و یا ادله دیگر، ارزش و اعتبار تام پیدا می‌کند. این دسته از اسناد فی نفسه معتبر و قابل استناد نیست؛ بلکه با لحاظ عوامل و شرایط دیگر قابلیت استناد پیدا می‌کند. اسناد عادی از چنین ماهیتی برخوردارد است؛ این دسته از اسناد از لحاظ قضایی، زمانی دارای ارزش و اعتبار مطلق و تام می‌شود که مورد تأیید منتسب الیه قرار گیرد و یا در جریان دادرسی، صحت و اصالت آنها به اثبات برسد. در این قبیل اسناد، شبیه‌سازی و

۳۱. حسین، میرمحمد صادقی؛ پیشین، ۲.

تقلید شرط نیست. همین اندازه که سند به طور نسبی قابلیت استناد را پیدا کرده باشد، قابلیت اضرار دارد و جعل و تزویر محقق می‌شود. بدیهی است اعتبار این اسناد به شرط آنکه از اصالت برخوردار باشد نیز نسبی است؛ به طریق اولی در صورت ارتکاب جعل و تزویر باید این نسبیت را مورد توجه قرار داد و ضرورتی ندارد که با نمونه یا نمونه‌های اصلی مشابهت داشته باشد؛ به ویژه آنکه این قبیل اسناد بسیار متنوع و گوناگون است. به عنوان مثال اگر شخصی سند بیع‌نامه‌ای را با خط و امضای خود منتسب به دیگری تنظیم کند، بدیهی است منتسب الیه به محض رویت آن، به جعلیت و غیرواقعی بودن آن پی می‌برد و تسلیم خواسته تنظیم کننده سند نمی‌شود. منتهی همین شخص می‌تواند بدون مراجعه به منتسب الیه، آن را مستند دعوای خود قرار دهد و به استناد آن، محکومیت منتسب الیه به تسلیم مبیع و الزام به تنظیم سند رسمی را خواستار شود. این سند در ارائه مستقیم به منتسب الیه، به لحاظ عدم مشابهت خط و امضا قابل استناد نیست و در نتیجه قابل اضرار نیز نمی‌تواند باشد، ولی در جهت طرح دعوا، بدون تردید از چنین قابلیتی برخوردار است؛ هر چند مشابهتی با خط و امضای منتسب الیه ندارد. در مثال دیگر فرض کنیم شخصی دسته چکی را پیدا کند و برگه‌ای از آن را با خط و امضایی که هیچ مشابهتی با خط و امضای صاحب حساب ندارد، تکمیل کند. این برگ چک به لحاظ عدم مشابهت نزد صاحب حساب و یا بانک محال الیه قابل استناد و اضرار نیست، چه آنکه با وجود عدم مشابهت، صاحب حساب و یا بانک محال الیه آن را مورد قبول قرار نمی‌دهند. ولی اگر همین چک را به مغازه داری جهت خرید کالا ارائه دهد، قابلیت استناد و اضرار را دارد. بنابراین اعتبار این اسناد نسبی است و به همین خاطر مشابهت و تقلید و شبیه‌سازی در آنها شرط نیست.

در صورتی که مشابهت را شرط موثر در تحقق جعل و تزویر بدانیم، این پرسش پیش می‌آید که میزان و معیار مشابهت چیست؟ دو معیار را می‌توان مورد توجه قرار داد: یکی معیار نوعی است و دیگری معیار شخصی.

بر اساس معیار نوعی، میزان مشابهت بین سند مجعول و مزور با سند اصلی باید به حدی باشد که حد متوسط افراد جامعه با دقت معمولی که در انجام کارهای روزانه دارند، در بادی نظر به عدم اصالت آن پی نبرند. به عبارت دیگر، در اسناد معروف مثل اسکناس، گواهی‌نامه رانندگی، کارت ملی و امثال آن، شبیه‌سازی و تقلید در حدی که موجب جلب نظر حد متوسط افراد جامعه بشود، شرط است.

بر اساس معیار شخصی، باید مشابهت را با توجه به شرایط افراد مورد توجه قرار داد. در هر مورد باید بررسی شود که سطح معلومات و توان شخص برای پی بردن به واقعیت امر تا چه حد است؛ چنانچه قادر به تشخیص بوده است، جعل و تزویر را منتفی بدانیم و اگر قادر به تشخیص نبوده است، جعل و تزویر را تحقق یافته تلقی کنیم. معیار شخصی، از این حسن برخوردار است که در پرتو آن، با هر گونه سوءاستفاده احتمالی می‌توان مقابله کرد. ولی دو عیب اساسی دارد: یکی آنکه به خاطر عدم دقت و کم توجهی و یا پایین بودن سطح معلومات عده‌ای از افراد، دیگران را مجازات می‌کنیم و دیگر اینکه باعث تبعیض و اعمال مقررات جزایی به صورت دوگانه می‌شود. به عبارت دیگر، در یک وضعیت مشابه با افراد دو گونه برخورد می‌شود و این با اصل تساوی و برابری اشخاص در مقابل قانون منافات دارد.

بند دوم: شرایط ماهوی نوشته و سند

منظور از شرایط ماهوی، شرایطی است که به محتوا و مفاد سند مربوط می‌شود. از این حیث یک سند یا نوشته در وهله نخست بایستی مفید معنا باشد؛ در بردارنده یک معنا و

مفهوم خاص باشد و در مرتبه بعد باید واجد اثر حقوقی باشد و از لحاظ حقوقی در روابط اشخاص منشاء اثر باشد. علاوه بر این، سند و نوشته باید منتسب به دیگری باشد تا جعل و تزویر محقق شود. هر یک از شرایط یادشده را جداگانه مورد بررسی قرار می‌دهیم: ارزش معنوی سند و نوشته (نخست)، ارزش حقوقی سند و نوشته (دوم) و انتساب به غیر (سوم).

نخست: ارزش معنوی سند و نوشته

همان‌طور که در تعریف نوشته اشاره شد، نوشته ترکیبی از کلمات، حروف، ارقام، اعداد و علائم است که مبین مراد و منظوری باشد. بنابر این یک مکتوب و دستخط به اعتبار معنادار بودن آن دارای ارزش و اعتبار است. در صورتی که نوشته‌ای تحریر و تنظیم شده باشد و در عین حال دارای معنا و مفهوم خاصی نباشد، اثری بر آن مترتب نیست. برای آنکه سند و نوشته بتواند منشاء اثر واقع شود باید مبین معنا و منظوری باشد؛ یعنی مبین امری باشد که مورد نظر منتسب الیه است. به عبارت دیگر، ترکیب کلمات، ارقام و علائم باید مطالب منظم و مرتبطی باشد که در عرف برای بیان یک مقصود و اعلام اراده کافی قلمداد شود ولو آنکه مندرجات سند و یا نوشته به صورت رمز و توسط گروه خاصی قابل تشخیص و شناسایی باشد. از این رو، نوشته‌های بی محتوا و در هم و بر هم که معنا و منظور مشخصی از آنها فهمیده نمی‌شود، نوشته مورد نظر در این باب به حساب نمی‌آید. علاوه بر این، توجه به این نکته ضرورت دارد که ممکن است نوشته‌ای ارزش معنوی داشته باشد ولی فاقد ارزش حقوقی باشد. هر نوشته و سندی که واجد ارزش حقوقی است، از ارزش معنوی نیز برخوردار است ولی عکس آن صادق نیست.[۳۲]

۳۲ . محمود، نجیب حسنی؛ پیشین، ۲۴۷. زکی، ابو عامر؛ پیشین، ۹۷.

دوم: ارزش حقوقی سند و نوشته

علاوه بر اینکه سند و نوشته باید مبین معنا و منظوری باشد تا منشاء اثر واقع شود، باید دارای ارزش و اعتبار حقوقی نیز باشد و این ویژگی است که یک سند و یا نوشته را واجد اثر و معتبر می‌سازد. در روابط و موقعیت‌های حقوقی، معنادار بودن سند و یا نوشته برای معتبر قلمداد کردن آن به تنهایی کافی نیست؛ بلکه هر سند و نوشته‌ای زمانی دارای ارزش و اعتبار است که از لحاظ حقوقی منشاء اثر باشد. یعنی در روابط و موقعیت‌های حقوقی و یا روابط مالی و معاملاتی بین افراد در جامعه، به حسب مورد، قابل استناد و واجد اثر باشد. از منظر حقوقی، هر سند و نوشته‌ای به اعتبار اثر و یا آثار حقوقی که بر آن مترتب می‌شود، دارای ارزش و اعتبار است و بدون آن از ارزش و اعتباری برخوردار نیست. بر این اساس دخل و تصرف در اسناد و نوشته‌ها به‌طور مطلق، جعل و تزویر محسوب نمی‌شود بلکه زمانی این جرم محقق خواهد شد که سند مجعول و مزور همانند یک سند اصیل از لحاظ حقوقی دارای ارزش و اعتبار باشد. چنین سندی همچون سند اصیل باید سندیت داشته باشد و شخص جاعل و یا هر کس دیگری بتواند در مقابل منتسب الیه و یا در جایگاه خاصی به آن استناد کند و از مزایا و امتیازات آن بهره‌مند شود. به بیان دیگر، باید بر آن نوشته و یا سند یک اثر حقوقی خاص مترتب شود و الا اگر هیچ اثر حقوقی بر آن مترتب نگردد، فاقد ارزش و اعتبار خواهد بود و اقدامی که بر روی آن صورت پذیرفته، یک اقدام عبث و بیهوده محسوب خواهد شد. بر خلاف شرط مشابهت که محل اختلاف نظر بود ولی این شرط، با وجود عدم تصریح در قانون، مورد اتفاق است.[۳۳]

---

۳۳. عبدالقادر، القهوجی؛ پیشین، ص ۱۰۶. مأمون، محمد سلامه؛ پیشین، ص ۴۱۱. محمد، سلیمان پور؛ پیشین، ص ۳۲. عادل، ساریخانی؛ پیشین، ص ۳۲۳. رمسیس، بهنام؛ (۱۹۸۹)، الجرائم المضره بالمصلحه العمومیه، (بی چا)، اسکندریه، منشأه المعارف، ص ۴۳۹.

منظور از ترتیب اثر حقوقی و یا سندیت داشتن، این است که چنین سند و یا نوشته‌ای با فرض اصالت آن، در بر دارنده نفعی یا دفع ضرری برای یک شخص یا اشخاصی باشد. به این ترتیب که مشعر بر وجود یک حق یا یک رابطه حقوقی و یا مبین یک موقعیت و وضعیت خاص حقوقی و یا مشتمل بر اجازه و اختیار در انجام امری و یا حاکی از تثبیت یا تغییر یا الغای یک حق و یا رابطه حقوقی و یا متضمن یک تعهد، ابراءذمه و قرارداد و ایقاعی باشد. به‌طور خلاصه آنکه برای اعمال یک حق و یا اثبات یک امر و یا یک رابطه حقوقی قابل استناد و منشاء اثر باشد. بنابراین دخل و تصرف در نوشته‌های غیر قابل استناد جعل و تزویر نیست. به همین خاطر قابلیت استناد کپی و تصویر اسناد، به ویژه در جایی که مصدق و برابر اصل شده باشد و نوشته‌ها و اسناد باطل و بی اعتبار، در مواردی که دخل و تصرفی در آنها صورت می‌پذیرد، محل بحث و گفتگو قرار گرفته است.

کپی و تصویر اسناد و نوشته‌ها، حتی اگر برابر اصل شده باشد، موضوع جعل و تزویر قرار نمی‌گیرد، زیرا کپی و تصویر به خودی خود قابلیت استناد ندارد و به اعتبار اصل آن در سازمان‌های اداری و قضایی پذیرفته می‌شود. پذیرش کپی را نباید با استناد به آن اشتباه کرد، کپی به هیچ وجه قابل استناد نیست و تنها در مرحله آغازین انجام کارها و امور اداری و یا قضایی برای تشخیص ابتدایی صلاحیت و تکلیف و اختیار مراجع قضایی و یا اداری کاربرد دارد. [۳۴] از این رو دخل و تصرف در آنها، حتی اگر برابر اصل شده باشد، جعل و

۳۴. اداره حقوقی قوه قضاییه در دو نظریه مشورتی با تفکیک کپی برابر اصل شده و برابر اصل نشده، ارتکاب جعل و تزویر در مورد نخست را امکان‌پذیر و در مورد دوم را منتفی دانسته است. به موجب نظریه ۷/۲۰۷۳ – ۱۳۷۸/۴/۵: « با توجه به ماده ۵۲۳ ق. م. ا. و تعریف قانونی جعل، جعل فتوکپی غیر مصدق اسناد عادی و رسمی و استفاده از آن چون امکان اضرار به غیر را ندارد، جعل جزایی محسوب نمی‌شود، لکن چنانچه فتوکپی اسناد اعم از عادی یا رسمی تصدیق شده باشد، جعل در آنها و نیز استفاده از آن جرم و مرتکب آن قابل تعقیب کیفری است». و به موجب نظریه ۷/۶۰۸۶ – ۱۳۷۴/۱۱/۳ ا. ح. ق.: « اگر اصل سند

تزویر نیست و اگر در دادگاه‌ها و مراجع اداری مورد استناد قرار می‌گیرد، به اعتبار اصل آنها است. به همین خاطر قانون‌گذار مراجع قضایی را مکلف به رسیدگی به اصول اسناد نموده است. این تکلیف، به نوبه خود متوجه مراجع و مقامات اداری نیز هست و اگر هر یک از مراجع مزبور بدون ملاحظه اصل، کپی را مورد استناد قرار می‌دهند، اشتباه می‌کنند.[۳۵]

شایان ذکر است با وجود این که کپی و تصویر اسناد فاقد اعتبار و ارزش حقوقی است، قانون‌گذار در ماده **۵۳۷** ق. م. ا عکسبرداری از کارت شناسایی، اوراق هویت شخصی و مدارک دولتی و عمومی و سایر مدارک مشابه را در صورتی که ممهور به مهر یا علامتی نباشد که نشان دهد آن مدارک، رونوشت یا عکس است و به گونه‌ای باشد که موجب اشتباه با اصل شود جعل به شمار آورده است. حکم مقرر در این ماده قانونی لغو و بیهوده است؛ زیرا در صورتی که کپی و عکس از روی سندی باشد که اصالت دارد، کپی و عکس به اعتبار اصل قابل پذیرش است و امکان هیچ سوء استفاده‌ای در چنین مواردی فراهم نیست. تهیه کپی و عکس در چنین مواردی بیشتر به منظور نگهداری از اصل سند است و اقدامی منطقی و مفید به شمار می‌آید. چنانچه کپی و عکس از روی سندی باشد که فاقد اصالت و اعتبار است، با وجود شرایط لازم، ساختن سند فاقد اصالت، جعل و تزویر است؛ نه عکس برداری از آن.[۳۶]

وجود نداشته باشد یا از بین رفته باشد و متهم فتوکپی غیرمصدق را مورد جعل قرار داده باشد به لحاظ اینکه سند اعتبار قانونی ندارد و امکان اضرار به غیر وسیله آن نیست و عمل ارتکابی کار بی معنی و عبثی است عنوان جعل و استفاده از سند مجعول در عمل ارتکابی شخص مصداق پیدا نمی‌نماید ».

۳۵ . علی رضا، مصلایی؛ پیشین، ص ۷۹. عادل، ساریخانی؛ پیشین، ص ۳۲۵.

۳۶ . به موجب ماده یادشده: «عکسبرداری از کارت شناسایی، اوراق هویت شخصی و مدارک دولتی و عمومی و سایر مدارک مشابه در صورتی که موجب اشتباه با اصل شود باید ممهور به مهر یا علامتی باشد

←

اسناد باطل و بی اعتبار، اسناد در پاره‌ای از موارد به خاطر فقدان شرایط ماهوی مثل عدم اهلیت تنظیم کننده سند و در پاره‌ای از موارد به خاطر فقدان شرایط شکلی مثل عدم درج مهر بر روی سند و یا هر دو، بی اعتبار و فاقد اثر و ارزش حقوقی است. مصداق بارز و اعلایِ اسنادِ باطل، اسناد مجعول و مزور است؛ آیا ارتکاب جعل و تزویر بر روی چنین اسنادی امکان‌پذیر است؟ به عبارت دیگر، آیا چنین اسنادی موضوع جعل و تزویر قرار می‌گیرد؟ دراین مورد دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد؛ بعضی با این استدلال که اسناد و نوشته‌های باطل قابل استناد نیستند، ارتکاب جعل و تزویر در این قبیل اسناد را به طور مطلق غیر ممکن دانسته‌اند. عده‌ای با ارائه تقسیم‌بندی‌های گوناگون از اسناد و نوشته‌های باطل، ارتکاب جعل و تزویر بر روی پاره‌ای از اسناد باطل را ممکن و بر روی پاره‌ای دیگر از چنین اسنادی را غیر ممکن می‌دانند.[۳۷]

همان‌طور که اشاره شد اسناد و نوشته‌های مجعول و مزور، به نوبه خود نمونه بارز اسناد باطل است و در واقع قابلیت استناد ندارد و شرط قابلیت استناد برای آنها با لحاظ اسناد اصیل و واقعی است. بنابراین در صورتی که چنین اسنادی بدیهی‌البطلان باشد مثل اسکناسی که غیر قابل اعتبار اعلام شده باشد، قابل استناد و استفاده نیست و موضوع جعل و تزویر قرار نمی‌گیرد. ولی اگر بطلان نامعلوم باشد، امکان ارتکاب جعل و تزویر بر روی آنها فراهم است و موضوع جعل و تزویر قرار می‌گیرد.[۳۸]

که نشان دهد آن مدارک رونوشت یا عکس می‌باشد، در غیر این صورت عمل فوق جعل محسوب می‌شود و تهیه‌کنندگان این گونه مدارک و استفاده‌کنندگان از آنها به جای اصلی عالما عامدا علاوه بر جبران خسارت به حبس از شش ماه تا دو سال و یا به سه تا دوازده میلیون ریال جزای نقدی محکوم خواهند شد».

۳۷ . مأمون، محمد سلامه؛ پیشین، ص ۴۴۵. زکی، ابو عامر؛ پیشین، ص ۱۲۸. عادل، ساریخانی؛ پیشین، ص ۳۲۷.

۳۸ . علی رضا، مصلایی؛ پیشین، ص ۷۹.

سوم: انتساب به غیر

برای تحقق جعل و تزویر، علاوه بر شرایط یادشده، مرتکب باید صدور سند را به دیگری منتسب کرده باشد؛ بنابراین بدیهی است اگر کسی نوشته و سندی را منتسب به خود تنظیم نماید و طی آن مطلب کذبی را به دیگری نسبت دهد، عمل او جعل و تزویر نیست.[۳۹] این شرط، در بردارنده دو مطلب است: یکی آنکه سند باید منتسب به یک شخص واقعی باشد، خواه در قید حیات باشد و خواه نباشد، و دیگر اینکه شرط یادشده فارق جعل و تزویر از پاره‌ای جرائم مشابه آن است. به این ترتیب: ۱- اگر سندی منتسب به یک شخص موهوم ساخته شود، جعل نیست؛ ۲ - وجود این شرط برای سند و نوشته باعث می‌شود که گزارش (تصدیق‌نامه) خلاف واقع، اسناد یک طرفه (یک جانبه)، استشهادیه کذب و اسناد صوری از شمول جعل و تزویر خارج شود.

گزارش (تصدیق‌نامه) خلاف واقع، بر سندی قابل اطلاق است که طی آن یک شخص به اعتبار موقعیت و اختیاری که دارد مطالبی را بر خلاف واقع در مورد یک شخص و یا یک واقعه اعلام نماید. این رفتار به نوبه خود، رفتار مجرمانه‌ای غیر از جعل و تزویر است که قانون‌گذار به طور جداگانه حکم جزایی آن را پیش‌بینی کرده است.[۴۰] این جرم با

---

۳۹. مأمون، محمد سلامه؛ پیشین، ص ۴۰۹.

۴۰. صدور تصدیق‌نامه برخلاف واقع از سوی پزشک طبق ماده ۵۳۹ ق. م. ا به صورت مطلق (چه ضرر و زیانی در پی داشته باشد و چه ضرر و زیانی در پی نداشته باشد) و از سوی سایر اشخاص طبق ماده ۵۴۰ همان قانون به شرط آنکه قابلیت اضرار برای دیگری داشته باشد، جرم و قابل مجازات است. به موجب ماده ۵۳۹: « هرگاه طبیب تصدیق‌نامه برخلاف واقع درباره شخصی برای معافیت از خدمت در ادارات رسمی یا نظام وظیفه یا برای تقدیم به مراجع قضایی بدهد به حبس از شش ماه تا دوسال یا به سه تا دوازده میلیون ریال جزای نقدی محکوم خواهد شد و هرگاه تصدیق‌نامه مزبور به واسطه أخذ مال یا وجهی انجام گرفته علاوه بر استرداد و ضبط آن به عنوان جریمه، به مجازات مقرربرای رشوه‌گیرنده محکوم می‌گردد». و به موجب ماده ۵۴۰: «برای سایر تصدیق‌نامه‌های خلاف واقع که موجب ضرر شخص ثالثی باشد یا آن که

←

جعل و تزویر از این حیث تمایز و تفاوت دارد که در جعل و تزویر، مرتکب، سندی منتسب به دیگری ایجاد می‌کند، در حالی که گزارش (تصدیق‌نامه) خلاف واقع، مفاد و محتوای سند و نوشته را به خود نسبت می‌دهد. به عبارت دیگر، در گزارش (تصدیق‌نامه) خلاف واقع، مرتکب اراده خود نسبت به یک شخص و یا واقعه را ابراز و اعلام می‌کند ولی در جعل و تزویر، چنین وانمود می‌کند که دیگری اراده خود نسبت به یک شخص و یا واقعه را ابراز و اعلام نموده است.

خسارتی بر خزانه دولت وارد آورد مرتکب علاوه بر جبران خسارت وارده به شلاق تا (۷۴) ضربه یا به دویست هزار تا دومیلیون ریال جزای نقدی محکوم خواهدشد». در قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲ گونهٔ دیگری از گزارش خلاف واقع پیش‌بینی شده است که مستلزم بررسی جداگانه‌ای است. به موجب ماده ۷۸ قانون یادشده: «هر نظامی به مناسبت انجام وظیفه عمداً گزارشی بر خلاف واقع به فرماندهان یا دیگر مقامات مسئول تقدیم نماید و یا حقایق را کتمان کند و یا با سوءنیت گزارشی با تغییر ماهیت یا به‌طور ناقص ارائه دهد و یا عمداً جرائم ارتکابی کارکنان تحت امر خود را به مقامات ذی‌صلاح گزارش ندهد و یا از گزارش آن جلوگیری نماید یا گزارش‌ها و جرایم را به موقع اعلام نکند به ترتیب زیر محکوم می‌شود:

الف) چنانچه اعمال فوق موجب شکست جبهه اسلام یا تلفات جانی گردد به مجازات محارب.

ب) در صورتی که موضوع به امور جنگی یا مسایل امنیت داخلی یا خارجی مرتبط باشد به حبس از دو تا پنج سال.

ج) در سایر موارد به استثنای مواردی که صرفا تخلف انضباطی محسوب می‌شود به حبس از سه ماه تا یک سال.

تبصره۱- چنانچه اعمال مذکور موجب خسارات مالی گردد مرتکب علاوه بر مجازات فوق به جبران خسارات وارده نیز محکوم خواهد شد.

تبصره ۲- هرگاه اعمال مورد اشاره در بندهای (ب) و (ج) این ماده در اثر بی مبالاتی و سهل انگاری باشد در صورتی که موجب جنایت برنفس یا اعضا شده باشد مرتکب به نصف حداقل، تا نصف حداکثر مجازات‌های مزبور محکوم خواهد شد و در غیر این صورت طبق آیین‌نامه انضباطی عمل می‌شود. پرداخت دیه طبق مقررات قانون دیات می‌باشد».

سند یک طرفه (یک جانبه)، سندی است که طی آن یک شخص ادعا و یا درخواستی را مطرح می‌کند و به منظور دست یابی به خواسته‌اش، آن را به اشخاص و یا اداره‌ها و سازمان‌های دولتی ارائه می‌کند. به فرض آنکه چنین سندی سراسر کذب و برخلاف واقع باشد و حتی موجب فریب دیگری شود، تنظیم آن، جعل و تزویر به شمار نمی‌آید. دادخواست، شکواییه، صورت وضعیت، صورت حساب،[۴۱] فاکتورهایی که اشخاص برای مشتریان خود تنظیم می‌کنند و درخواست‌هایی که اشخاص به اداره‌های دولتی و عمومی می‌دهند، از مصادیق اسناد یک جانبه به شمار می‌آیند. این قبیل اسناد و نوشته‌ها، حتی اگر کذب و بر خلاف واقع باشند و قابلیت اضرار به دیگری را نیز داشته باشند، یک دروغ ساده‌اند که به صورت مکتوب و نوشته درآمده‌اند. چنین اسنادی به خودی خود سندیت و ارزش حقوقی ندارند و برای این منظور (ارزش حقوقی پیدا کردن) نیاز به مؤید دارند. به این ترتیب که اگر از سوی کسی که سند و نوشته در مقابل او ارائه گردیده است، مورد تأیید قرار گرفت و یا در ضمن رسیدگی قضایی مورد پذیرش قرار گرفت، عنوان سند پیدا می‌کند و ارزش و اعتبار حقوقی دارد.[۴۲]

استشهادیه کذب، سندی است که اشخاص طی آن موضوع مورد درخواست خود را مطرح می‌کنند و از کسانی که نسبت به موضوع علم و اطلاع دارند، می‌خواهند مفاد آن را تایید و گواهی کنند. در مواردی که اشخاص قصد دارند شهود خود را به مراجع قضایی

۴۱. در یکی از آراء صادره از دیوان عالی کشور آمده است: «عمل کسی که مبادرت به جعل ارقامی در دفتر غیر رسمی خود نموده، جرم نیست؛ زیرا دفتر متهم رسمی نمی‌باشد و جز بر علیه خود او قانوناً سندیت ندارد». رضا، شکری و قادر، سیروس، (۱۳۸۲)؛ قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی، چ دوم، تهران، مهاجر، ص ۴۲۹.

۴۲ . رمسیس، بهنام؛ پیشین، ص ۴۴۱. مأمون، محمد سلامه؛ پیشین، ص ۴۲۴. عبدالقادر، القهوجی؛ پیشین، ص ۱۰۶.

معرفی کنند از استشهادیه استفاده می‌کنند. استشهادیه، در صورتی که خلاف واقع باشد، شهادت (گواهی) دروغ مکتوب است و تمایز آن با جعل و تزویر واضح و روشن است.

تنظیم اسناد صوری، از نظر حقوق مدنی عقد و یا قرارداد صوری در جایی مصداق پیدا می‌کند که بین دو نفر راجع به یک موضوع یا موقعیت حقوقی، دو گونه توافق و تراضی صورت می‌پذیرد؛ یکی از این دو از نظر طرفین اصالت و واقعیت دارد و دیگری از اصالت و واقعیت برخوردارد نیست.[۴۳] در چنین مواردی طرفین، قرارداد و یا امری که از اصالت و واقعیت برخوردار است را مستتر و پنهان نگه می‌دارند و آن دیگری که فاقد اصالت و واقعیت است را به عنوان یک عقد و قرارداد واقعی جلوه‌گر می‌سازند.[۴۴] سندی که در جهت اثبات، عقد و قرارداد فاقد اصالت و واقعیت تنظیم می‌گردد، «سند صوری» خوانده می‌شود. به عبارت دیگر، در انعقاد یک قرارداد و یا تنظیم یک سند صوری، طرفین قصد دارند عقدی را که از واقعیت برخوردار نیست، واقعی جلوه دهند. همین وصف و ویژگی (واقعی جلوه دادن امر غیرواقعی در یک سند)، این تردید را ایجاد می‌کند که آیا تنظیم چنین سندی، مشمول عنوان جعل و تزویر می‌شود یا نه؟

بیشتر نویسندگان با مبنا قرار دادن قابلیت اضرار و یا قابلیت استناد به تفصیل گراییده‌اند؛ به این ترتیب که اگر ساختن سند صوری قابلیت اضرار به حقوق دیگری داشت، جعل است و یا اگر سند صوری در مقابل اشخاص قابل استناد بود، جعل محقق می‌شود و در

۴۳. عقد و قرارداد صوری را به دو دسته می‌توان تقسیم کرد: عقد و قرارداد صوری محض و عقد و قرارداد صوری مرکب. اولی در جایی رخ می‌دهد که طرفین هیچ عقدی و یا ایجاد رابطه حقوقی را قصد نکرده باشند لکن قراردادی را تنظیم کرده باشند. دومی ناظر به مواردی است که طرفین، قرارداد خاصی را قصد و انشا کرده باشند ولی به وسیله قرارداد دیگری بر آن سرپوش نهاده باشند.

۴۴ . ناصر، کاتوزیان، (۱۳۶۴)؛ قواعد عمومی قراردادها، چ نخست، تهران، بهنشر، ج ۲، ص ۲۳۲.

غیر این صورت جعل نیست. بعضی چنین پنداشته‌اند که تنظیم سند صوری، از مصادیق جعل و تزویر معنوی و مفادی است؛ به این ترتیب مفاد و محتوای سند با واقعیت مغایرت دارد. مغایرت مفاد و محتوای سند با واقعیت، چیزی جز تحریف و تغییر واقعیت نیست. در جعل معنوی، ارتکاب رفتار با تغییر مضمون، مفاد و محتوای سند صورت می‌پذیرد به نحوی که امر باطلی، صحیح و یا امر صحیحی، باطل جلوه کند. به دیگر سخن، جعل و تزویر معنوی عبارت است از انعکاس و درج یک واقعه دروغین و خلاف واقع به جای یک امر صحیح و واقعی در یک سند و تنظیم سند صوری به نوبه خود مصداق بارزی از چنین رفتاری است.[۴۵]

ولی واقعیت این است که اسناد صوری ماهیتی همانند اسناد یک جانبه دارد؛ با این تفاوت که سند یک جانبه حاکی از اراده یک فرد نسبت به امر یا واقعه‌ای است ولی سند صوری حاکی از اراده دو نفر نسبت به امر یا واقعه‌ای است. همان‌طور که سند یک جانبه، قابل استناد نیست مگر در مقابل کسی که آن را صادر کرده است، سند صوری نیز قابل استناد نیست مگر در مقابل طرفین که آن را تنظیم کرده‌اند. بنابراین تنظیم اسناد صوری را نباید جعل و تزویر به شمار آورد و کذب و دروغی است که در مورد طرفین منشاء اثر است. علاوه بر این تنظیم اسناد صوری، از یک ماهیت مدنی برخوردار است و در چهارچوب مقررات قانون مدنی باید آن را مورد بررسی قرار داد و از این نظر، حداکثر اثری که بر آن مترتب می‌شود، یک اثر مدنی است. تنظیم سند صوری به مثابه یک تدلیس و فریب مدنی است و بیش از این نباید اثری را بر آن مترتب ساخت.

---

۴۵ . زکی، ابوعامر؛ پیشین، ص ۱۰۵. مأمون، محمد سلامه؛ پیشین، ص ۴۴۶. صبحی، العطار؛ پیشین، ص ۳۸۵. رمسیس، بهنام؛ پیشین، ص ۴۴۵. عبدالقادر، القهوجی؛ پیشین، ص ۱۰۸.

شایان ذکر است که سند سازی برای فرار از پرداخت مالیات موضوع ماده ۲۰۱ قانون مالیات‌های مستقیم، جرم خاصی غیر از جعل و تزویر به شمار می‌آید و به عبارت دقیق‌تر اعم از جعل و تزویر است. سند سازی برای این منظور ممکن است به صورت جعل باشد و ممکن است با تنظیم سند صوری انجام شود.

نتیجه‌گیری

موضوع و محور جعل و تزویر (آنچه که ارتکاب جعل و تزویر بر روی آن امکان‌پذیر است)، هر نوع وسایل بیان اراده است. مصداق شایع و رایج آن، سند و نوشته است و این به آن معنا نیست که سایر وسایل بیان اراده، موضوع جعل و تزویر قرار نمی‌گیرد. از وسایلی همچون مهر، تمبر، علامت و منگنه در بیشتر موارد برای بیان اراده استفاده می‌شود؛ از این رو، قانون‌گذار در مواد قانونی مربوط به جعل و تزویر آنها را مورد اشاره قرار داده است. علاوه بر این، در دنیای امروز وسایلی چون ابزارهای محاسبه، حافظه رایانه و نرم افزارهای ثبت اطلاعات در صورتی که شرایط لازم را داشته باشد، موضوع جرم یادشده قرار می‌گیرد. ارتکاب جعل و تزویر بر روی هر یک از اشیای یادشده، اعم از سند، نوشته و چیزهای مشابه با آنها، در صورتی محقق می‌شود که اشیای مزبور دارای دو دسته شرایط شکلی و ماهوی باشد. شرایط شکلی اشیای یادشده، شرایطی است که به صورت و ظاهر آنها مربوط می‌شود و دو قسم است: همانندی و مشابهت. همانندی به معنای آن است که هر یک از اشیا و وسایل مزبور همانند یک وسیلهٔ اصیل و واقعی دارای اجزا و بخش‌های مختلف باشد. منظور از مشابهت، این است که شیء یا وسیله جعلی با نمونه اصیل و واقعی انطباق داشته باشد، به گونه‌ای که جعلی و غیر واقعی بودن آن به راحتی قابل تشخیص نباشد. وجود این شرط تنها در مورد اسناد معروف و رایج مثل اسکناس، شناسنامه، گذرنامه، گواهی‌نامه رانندگی و مانند این‌ها لازم است و در مورد سایر اسناد و اشیا همانندی کافی است.

از لحاظ ماهوی، اشیای مزبور بایستی دارای سه شرط باشد: ارزش معنوی، ارزش حقوقی و انتساب به غیر. منظور از ارزش معنوی، این است که هر یک از اشیای یادشده بر معنا و مقصودی دلالت داشته باشد؛ بیان‌گر یک امر یا یک موضوع خاصی باشد. ارزش حقوقی، قابلیت کاربرد سند و یا هر یک از اشیای یادشده در یک موقعیت و یا رابطهٔ

حقوقی است؛ به این ترتیب که با استناد به آن بتوان حق یا امتیازی را تحصیل و اثبات و یا سلب و نفی کرد. این شرط در مقایسه با سند اصیل و واقعی باید ملحوظ نظر قرار گیرد؛ یعنی همانند یک سند واقعی باید کاربرد حقوقی داشته باشد، نه آنکه به خودی خود دارای چنین کاربردی باشد. علاوه بر این، مفاد و محتوای نوشته، سند و اشیای مشابه با آنها باید به گونه‌ای باشد که حکایت از انشای یک امر حقوقی توسط دیگری نماید و مبین اراده دیگری باشد. مرتکب باید مدلول سند و نوشته را به دیگری نسبت دهد و اگر آن را منتسب به خود نماید و یا منتسب به شخص موهوم نماید، جعل و تزویر نیست.

فهرست منابع

۱. بهنام، رمسیس، (۱۹۸۹)؛ الجرائم المضره بالمصلحه العمومیه، (بی چا)، اسکندریه، منشأه المعارف.

۲. پیمانی، ضیاءالدین، (۱۳۸۰)؛ جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی، چ پنجم، تهران، میزان.

۳. جندی، عبدالملک، (بی تا)؛ الموسوعه الجنائیه، (بی چا)، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

۴. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۳)؛ لغت نامه، چ دوم، تهران، دانشگاه تهران.

۵. الزغبی، فرید، (۱۹۹۵)؛ الموسوعه الجزائیه، چ سوم، بیروت، دار صادر.

۶. زکی، ابوعامر، محمد، (۱۹۹۲)؛ قانون العقوبات (القسم الخاص)، چ دوم، بیروت، الدار الجامعیه.

۷. سالاری، مهدی، (۱۳۸۶)؛ جعل و تزویر، چ اول، تهران، بنیاد حقوقی میزان.

۸. ساریخانی، عادل، (۱۳۸۳)؛ جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی، چ نخست، قم، دانشگاه قم.

۹. سلیمان پور، محمد، (۱۳۵۷)؛ جعل اسناد در حقوق ایران و از نظر حقوق تطبیقی، چ سوم، تهران، گنج دانش.

۱۰. شکری، رضا و سیروس، قادر، (۱۳۸۲)؛ قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی، چ دوم، تهران، مهاجر.

۱۱. صبحی العطار، احمد، (بی تا)؛ جرائم الاعتداء علی المصلحه العامه، (بی چا)، قاهره، الهیئته المصریه العامه للکتاب.

۱۲. القهوجی، عبدالقادر، (۲۰۰۲)؛ قانون العقوبات (القسم الخاص)، چ اول، بیروت، منشورات الحلبی الحقوقیه.

۱۳. کاتوزیان، ناصر، (۱۳۶۴)؛ قواعد عمومی قراردادها، چ نخست، تهران، بهنشر، ج ۲.
۱۴. محمدسلامه، مأمون، (۱۹۸۸)؛ قانون العقوبات (القسم الخاص)، (بی چا)، قاهره، دارالفکر العربی.
۱۵. محمود مصطفی، محمود، (۱۹۸۴)؛ شرح قانون العقوبات(القسم الخاص)، چ هشتم، قاهره، مطبعه جامعه القاهره.
۱۶. مصلایی، علی رضا، (۱۳۸۲)؛ جعل و تزویر در حقوق کیفری ایران، (بی چا)، تهران، خط سوم.
۱۷. معین، محمد، (۱۳۵۷)؛ فرهنگ معین، چ هفتم، تهران، امیر کبیر.
۱۸. میرمحمدصادقی، حسین، (۱۳۸۰)؛ حقوق کیفری اختصاصی (جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی)، چ اول، تهران، نشر میزان.
۱۹. نجیب حسنی، محمود، (۱۹۹۲)؛ شرح قانون العقوبات (القسم الخاص)، قاهره، دارالنهضه العربیه.